

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Det er tilladt at dele PDF-filen med andre, da der ikke er ophavsret til titlen.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine flere tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

SAMLINGER

TIL

JYDSK HISTORIE OG TOPOGRAFI

UDGIVNE AF

DET JYDSKE HISTORISK-TOPOGRAFISKE SELSKAB.

3. RÆKKE. I. BIND.

REDIGERET AF

CHR. VILLADS CHRISTENSEN,
SELSKABETS SEKRETÆR.

KØBENHAVN.

I KOMMISSION HOS RUD. KLEINS EFTERFØLGER (TH. SØRENSEN).

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE

1896--98.

Et lille Bidrag til det jydsk Landsbyskolevæsens Historie.

Af A. C. Nielsen.

Det, som her meddeles, skriver sig fra Ellidshøj Skole i Ellidshøj-Svenstrup Pastorat, Hornum Herred, hvor en stor Del Navnebøger, Journaler og andre Protokoller fra Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede endnu findes opbevarede — vistnok den fuldstændige Samling af, hvad Skolen i Retning af Bogføring har haft i Brug fra Aaret 1792 at regne.

Paa Grundlag af Skemata, forskellige Fortegnelser og lejlighedsvis indførte Notitser i disse gamle Protokoller er nærværende Artikel udarbejdet. Den vil i væsentlige Henseender kunne anses som et Supplement til Afhandlingen »Om Skolevæsenets Oprettelse i Malt Herred« i nærværende Bind S. 345—86, idet nemlig efterfølgende Meddelelser begynde omtrent ved det Tidspunkt, hvor nævnte Artikels Forfatter, Pastor J. Nissen, standser, og delvis angaa Skoleforhold, svarende til de af ham omtalte. Der er derhos al Aarsag til at tro, at Tilstandene ved de allerfleste andre jydsk Landsbyskoler have været af ganske lignende Art som i de hinanden fjærnt liggende Malt og Hornum Herreder, og da saaledes den her givne Fremstilling — som vel ogsaa den foregaaende — tillige

maa tænkes underordnet et større Hele, forudskikkes for Klarheds Skyld nogle faa, i videre Omfatning skolehistoriske Bemærkninger, der formentlig ikke overflødiggøres af Pastor Nissens udførlige indledende Oplysninger.

Jylland fik forholdsvis liden Gavn af Frederik den Fjerdes bekendte Forordning om de 240 Landsbyskoler, eftersom kun 3 af de 12 Rytterdistrikter, hvori disse Skoler anlagdes, fandtes i Jylland,¹⁾ hvorved denne Landsdel blot fik 60 kongelige Skoler i alt. Ellidshøj Kirkesogn hørte ikke til Ryttergodset og kom altsaa ikke blandt de Sogne, der fik Del i Kongens Gave, men vedblev med Hensyn til sit Skolevæsen at dele Kaar med Flertallet af jyske Bønderbyer. Dets Skolehus var fremdeles den gamle, tarvelige Hytte, det altid havde været, — det laa der, hvor nu Byens Fattighus er. Og Ellidshøj-Degnens Indkomster vare, som hans samtidige Kaldsfællers, stadig yderlig smaa og dertil temmelig ubestemte og usikre, indtil omsider Anordningen af 1814 fremkom.

Ved Loven af 23. Jan. 1739 var der for første Gang givet en nogenlunde almindelig Skoleordning. Det blev deri befalet, at der overalt paa Landet, hvor Forholdene tillode det, under Biskoppens og Stiftsamtmændens Tilsyn skulde indrettes Almueskoler, for at alle Børn kunde blive underviste i Kristendom, Læsning, Skrivning og Regning. Skoleholdere og for en Del tillige Degnene skulde forestaa Undervisningen, og disse, nemlig Degnene, skulde helst tages blandt Studenter; og hvor man intet særligt Skolehus kunde faa, skulde der anvises Læreren et Værelse i et af Husene paa Stedet. Det tilsigtede Maal blev imidlertid kun delvis naaet. Godsejerne vilde nemlig som Regel ikke udrede de Midler, der nødvendigvis maatte medgaa til en Forbedring af Skole-

¹⁾ Dronningborg, Skanderborg og Koldinghus.

væsenet, og den nævnte Lov fik egentlig kun for saa vidt nogen Betydning, som de enkelte, stedlige Skolemænd havde Evne og Villie til at søge dens Krav i Henseende til Undervisningens Omfang fyldestgjorte.

Den ældste opbevarede Journal for Ellidshøj Skole er begyndt 1792 med Fortegnelse over 27 Børn i Alder fra 4 til 17 Aar og Vedføjelse af, hvad hvert enkelt Barn læser. De benyttede Bøger ere Pontoppidans Forklaring og Luthers Katekismus. Journalen fortsættes længe saaledes, senere dog med Angivelse af Børnenes Fremgang, idet der nemlig for hvert enkelt Barns Vedkommende anføres, hvad det ved et Halvaars Begyndelse har lært, og hvor vidt det er kommet ved sammes Slutning.

En Degn i Ellidshøj ved Navn Johansen blev forflyttet 1795. Hans Efterfølger hed Fridberg og fungerede til 1800, da Henrick Carl Rosenkilde blev kaldet til Embedet. Han var født i Store Brøndum 1770 og var efter al Sandsynlighed Søn af den derværende Præst Niels Jacob Rosenkilde, der døde 1789, og Broder til Hr. Bolle Rosenkilde, som 1789—1800 var Præst i Ellidshøj. H. C. Rosenkilde drev Undervisningen efter den gamle Ordning med alle Skolebørnene samlede i én Klasse til 1810, da Præsten Holst en Dag i Efteraaret under et Skolebesøg lagde Læreren paa Hjærte at inndeles Børnene i Klasser. Der var den Dag kun 13 Børn i Skolen; men naar Vintertiden kom, vilde Antallet blive betydeligt forøget. Udsigten til denne betydelige Vintertilvækst og Hensynet til de højst forskellige Alders- og Udviklingstrin, Børnene stode paa, selvfølgelig hvad enten de vare faa eller mange, gjorde en saadan Inndeling meget betimelig, og den ses da ogsaa temmelig hurtigt at være bleven praktiseret. Tillige blev det den Efteraarsdag bestemt, at Læreren fremtidig hver Løverdag Eftermiddag skulde

møde i Præstegaarden »til større Embeds-Dueligheds Erholdelse og til methodisk Fremgang«.

Bestræbelserne for at fremhjælpe Undervisningen strandede imidlertid til Dels paa Skoleforsømmelserne. Som det allerede fremgaar af foranstaaende, var det kun om Vinteren, at et nogenlunde fuldstændigt Antal af Sognets skolepligtige Ungdom kom i Skole. Skønt Ferierne hverken vare faa eller kortvarige, kunde det dog hænde, navnlig da i Foraars- og Sommertiden, at Læreren fandt Skolen ganske tom eller kun et Par Børn til Stede. Fra Journalerne følgende, i Flæng valgte Eksempler angaaende Sommerskolegangen:

1819. Efter Høsten begyndte Skolen atter d. 6. Septbr. »Den 13. Septbr. ophørte Skolegangen igen for Børnene af ældste Klasse og de [af yngste Klasse], som ere 10 Aar, der bruges til Markarbejde«. 11. Oktbr. begyndtes igen med samtlige Børn.

1820. Ældste Klasse og Børnene over 10 Aar Foraaersferie fra 10. April til 22. Maj. »Efter Høstferien, [som begyndte med Høsletten], blev der 17. Septbr. tilvart Skolegang for yngste Klasse«, medens ældste Klasse og de 10 Aars vedblev at have Ferie til 15. Oktbr., til hvilken der var tilvart Skolegang ogsaa for disse; »men formedelst Skolens Brøstfældighed blev ingen fast Skolegang før 30. Oktbr.«

Der var i de nævnte Aar 20—30 Børn i Alder fra 6—15 Aar indskrevne i Skolen; men mange af dem mødte i høj Grad uregelmæssigt, nogle saa godt som slet ikke.

Naar det gjaldt Afbenyttelse af Læreren eller Skolestuen, var ikke engang det gejstlige Tilsyn synderlig hensynsfuldt overfor Skolen og dens Gerning. Ofte maatte Børnene gives fri, fordi Læreren skulde til den eller den Præstegaard med Brev eller Cirkulære fra Amtsprovsten,

eller fordi han som Pastoratets Degn skulde omkring i Sognene og »forfatte Mandtal over den konfirmerede Ungdom«. Skolekommissionen fik for Skik at benytte Skolestuen, naar den paa visse, bestemte Dage vilde modtage og derpaa overlevere Læreren hans Løn, som ydedes in natura af Beboerne. Disse kunde for Resten ogsaa falde paa af andre Grunde at lægge Beslag paa Skolelokalet; en Dag blev saaledes »et Lig af Husets Fattiglemmer indsat her, saa at ingen Skole blev holdt«. Og Læreren kunde selv faa Forhindringer; Sygdom og forskellige Familiebegivenheder kunde naturligvis en Gang imellem volde, at Skolen lukkedes; en Tur til Aalborg maatte han, ligesom de andre Sognefolk, gøre nogle Gange om Aaret, ligeledes en Markedsrejse, naar en Ko til Skolelandbruget skulde købes eller sælges. Som Jordbruger var Læreren Smaamand uden fast Tyende eller anden daglig Medhjælp ved Arbejdet. En Dag blev der ikke holdt Skole i Ellidshøj, »fordi Læreren var ude at lede efter sine Faar, der havde været borte i to Dage«.

Maatte Læreren i sit Liv og sin Færden udenfor Skolen finde sig i simple Kaar, da var forvist hans egentlige Arbejdslokale, selve Skolestuen, ikke udstyret saaledes af det offentlige, at Virksomheden der kunde indgive ham store Tanker om hans Stand og Stilling. En Fortegnelse over Inventarium i Ellidshøj Skole 1823 ser saaledes ud:

»En Jærn Bielægger Kakkelovn — to Fyhre Borde paa Fødder — to løse Fyhrbænke, den ene skildt ad — en fyhr Hyldfjæl — en Jærn Ildklemme ved Skorstenen — en Stige til Loftet af 5 Trin — en Grundtegning af Europa ved Cancelliraad Just — fem Stykker smaa Regnetavler — en sort Glas Blækflaske, ituslagen«. — Der nævnes desuden en Del Bøger til Brug for Lærer og Børn.

Degnen Rosenkilde døde 23. Jan. 1825 og blev efterfulgt af Christopher Magnus Barclay, født i København 1781. Hans Virketid blev ikke lang. Journalen har for Januar 1828 følgende Notits:

»Den 19. om Natten tilsatte Skolelærer Barclay Livet paa Heden mellem Gulbæk og Ellidshøj. Han havde været i Hornum med et Provstebrev; det var paa Retur.«

Den næste Lærer, Niels Nielsen, har indført nedenstaaende:

»Efter Protokollens Udvisning døde den forrige Lærer for Ellidshøj Skole og Kirkesanger for samme Bys og Sogns Menighed d. 19. Jan. 1828. Efter hans (sal. Barclays) Død blev Skolegangen igen optaget af Anneksognets Skolelærer, Petersen i Svenstrup, og bestridt til Udgangen af Marts Maaned, da jeg derpaa blev kaldet d. 1. April til at være Skolelærer og Kirkesanger for samme By og Sogn af Hans Excellence, Hr. Greve v. Schimmelmänn og Hr. Biskop, Dr. Bloch. Men som jeg ikke mødte før 1. Maj, blev der ingen Skole holdt i April. Det maa anmærkes for efterlevende, at da Tiden kom, Lønningen skulde imodtages, blev Delingen saa: Sal. Barclays Enke blev tillagt Løn for $\frac{1}{2}$ Aar og desforuden den Ottendedel af den mig tildelte Halvaarsløn. Derfor, om mine Ben og skulle hvile paa denne Kirkegaard for min Kones, har hun et Fjerdingaars Løn af 6 Tdr. Rug og 10 Tdr. Byg in natura og 14 Tdr. Byg, betalt efter Kapitelstakst for Aaret foran, at oppebære, saafremt hun maa nyde sin Ret med den anden.«

Niels Nielsen, som skal have været en begavet Mand, særlig dygtig til alle Slags mere og mindre juridiske Skriverier for Bønderne, var meget begejstret for den saakaldte indbyrdes Undervisning, der faa Aar efter, at Almueskoleloven af 1814 var udkommen, havde begyndt at spille en Rolle i vort Skolevæsen; i alt Fald var

Spørgsmaalet om dens mulige Hensigtsmæssighed da ofte paa Bane. Han fik straks anskaffet til Skolen en særlig Protokol, som han derpaa indrettede til Journal for Undervisningen efter denne Metode og forsynede med følgende Indledningsord:

»Maatte den indbyrdes Undervisning, som nu her d. 2. Juni 1828 vorder indført under Undertegnede, naa sin Hensigt: at fremme Børnelærdommen, som den vil kunne, saafremt Børnene maatte bivaane den saa flittigt, som Læreren vil anvende sin Flid derpaa, da skal den Misfor nøjelse, hvormed den indføres, nok forsvinde, og Tilfredshed tage Sæde i dens Sted.«

Protokollen findes derefter omhyggelig ført indtil Slutningen af April 1829, da der indtræder en Stansning, som varer til 28. Septbr. s. A. Under denne Dato skriver Nielsen:

»Det er imod den indbyrdes Undervisnings Hensigt, at her gives Slip, især da det varede til d. 8. September; men da Skolegangen ej var saa stadig, som der fordres af denne Metode, ej heller saa vedholdende i Timeinddelingerne, (thi gaves der én [ø: et Barn], der kunde forblive de tre Timer den halve Dag, saa gaves der igen andre, af hvilke én kunde blive i to, en anden i én eller en halv Time, og næppe kunde Antallet om Dagen overstige tre [ø: Børn]), saa havde jeg det bedre, saa vel som det og var lettere at slippe Indførelsen i denne Dagbog, da Skriveriet i samme var i det største at føre for én eller to, og Papiret hartad spildt, og indføre dem [ø: omtalte enkelte Børn] i Dagbogen for de større, hvilket og skete. Dette var nu Aarsagen, hvorfor Indførelsen heri ophørtes, og haaber jeg da og, at samme maatte være rigtigt. I modsat Fald — om nogen af denne Metodes Velyndere og Skolens Foresatte antyder mig [og] tillige befaler, at Børnene til den indb. U. alligevel maa

blive staaende indført i samme — da er jeg villig til at følge deres Raad og Tilsigelse, — og haaber da Tilgivelse for, hvad sket er. Det maa dog herved tillige bemærkes, at det var med Præstens, Hr. Bøggilds, Samtykke.«

Lignende Klager over Skoleforsømmelserne og de deraf følgende Vanskeligheder ved at gennemføre den indbyrdes Undervisning komme senere flere Gange frem i Protokollen. Ogsaa paa andre Omraader havde Skolelærer Niels Nielsen i Begyndelsen af sin Embedstid Fortrædeligheder. Ganske pudsigt er den Sag, som omtales i nedenanførte Notits i Skolejournalen, paa Siden »Januar 1831«, med Henviisning til en af Skoledagene i Maanedene:

»[Børnene] med Tilladelse hjemme denne Dag, da Læreren bemeldte Dag var for en Politiret i Nibe med sin Kontrapart, Skolepatron Jens Larsen Søndergaard her af Byen, der anser sig berettiget til Foraaret 1830 at lade bortsælge Asken fra Skolekakkellovnen, som jeg gjorde Paastand paa var min og ingen andens. Som jeg nu forgæves søgte at hindre samme, og jeg havde bekostet en Ager i min Mark pløjet, som den ganske Sommer var mig til ingen Nytte, var den ene Aarsag, hvorfor jeg søgte at befri samme, og den anden var derfor, at jeg aldrig for Fremtiden skulde kunne tilregne mig den [Asken], men derimod være min Pligt at sørge for Skolestuens Opvarmning, saa anser jeg mig herved fornærmet, saa meget mere som min højere Foresatte forsikrede mig om, at den var min.«

Bemærkningen er, hvorvel den ikke er videre heldigt affattet, forstaaelig nok. Hvad Udfald Sagen fik, ses ikke; men der er Grund til at tro, at Læreren for Fremtiden fik Lov til at beholde Asken og fik sin Ager gødet. — Om andre lidet tiltalende Forhold ved det Ellidshøj'ske Skolevæsen i vore Bedsteforældres Tid gives Besked i følgende Optegnelse af Skolelærer Niels Nielsen:

September 1831. »Formedelst at Skolen ikke er istandbragt til, at Børnene kan opholde sig i samme, uagtet dens ubetydelige Reparation tog sin Begyndelse med d. 7. Juli, saa blev jeg paanødt at holde Børnene i et af mine Værelser, men da her ingen Lejlighed var til Tabellernes Ophængning, saa kunde, formedelst samme, heller ikke den indbyrdes Undervisningsmetode begynde, førend den egentlige Skole bliver færdig, og var da at ønske, den snart maatte blive det, saa meget mere som her siden Sommerens Begyndelse ubetydelig, ja saa at kalde ingen Skolegang har været, ligesom de øvrige Somre jeg har været her. Desuagtet lod dog Skolekommissionen sidst afvigte Vinter andrage for Amtet og Skoledirektionen, at Børnene ej gjorde Fremgang nok, og at jeg udviste et meget slet Forhold i det øvrige. Kommissionen søger i det hele at svække Lysten hos mig til mine Pligters Opfyldelse, vel derved, som ovenfor er anført, men og derved, at Præsten i Fjor første Paaskedag ved Kirken for Menigheden skældte mig for en studsig Knægt og stolt Monsiør og i November derpaa i Skolen en Aften ved Lys for Sognebeboerne gentog samme. Skolepatronen, Hjort til Annerup, skældte mig i hele Kommissionens Nærværelse for en Løgner. — Dette maa dog være krænkende for en Skolelærer med et ringe lønnende Embede som dette, der nøder mig til at tie til alt og ikke [sætter] mig i Stand til formedelst Evnen at søge nogen som helst Oprejsning.«

Indtil videre indøves nu med Børnene, »hvad man bedst kan« i de indskrænkede Lokalteter og under de vedvarende mange Forsømmelser. D. 16. Novbr. »blev Skolen opvarmet for at betage den den Fugtighed, som den sildige Muring havde foraarsaget,« — ogsaa en lille Oplysning af kulturhistorisk Værd! Thi det fremgaar formentlig tydeligt nok af den Bemærkning, at der ellers

ikke endnu paa denne Aarstid blev fyret i Skolens Kakkellovn. —

Niels Nielsen forblev i Ellidshøj til 1857, da han entledigedes og flyttede til et andet Sogn, hvor han blev Gaardejer og ikke længe efter døde. Hans Efterfølgere i Embedet ere: Christen Jensen Sigsgaard, efter faa Aars Forløb forflyttet til Vendsyssel; Peter Bonne Høier, entlediget 1886, og Martin Christensen Nielsen.
